

ПОГЛЯД ЗІ ЗМІЄВИХ ВАЛІВ

Книжка, яку ви тримаєте в руках, мала з'явитися щонайменше років десять тому. Хоч як дивно, це якщо не перша, то одна з перших антологій, що демонструє тяглість української фантастичної традиції від XIX до XXI століття.

Старші колеги зосереджувалися зазвичай на тому чи іншому історичному етапі. Згадаймо тут передусім Юрія Винничука з його «Огненним змієм» (перше видання — 1990 р.) та два томи з українськими НФ-романами в серії «Наші 20-ті», укладеній Яриною Цимбал; а з новіших збірок — «Фіолетову тінь» (уклала Анастасія Бідонько).

Натомість спроби переконати українських видавців видати антологію, яка охоплювала б хоча б період від XIX до XXI століття, багато років мали одну й ту саму відповідь: «Не на часі». Багато хто при цьому додавав: «Та чи взагалі українська фантастика існує як явище?...».

У березні 2022 року я отримав листа від двох моїх добрих знайомих із Польщі. Видавець Войтек Седенько й перекладач Павел Лауданський хотіли підтримати Україну. Вони не сумнівалися в існуванні української фантастики й готові були видати таку збірку, але потрібен був хтось, хто візьме на себе, власне, її укладання, контакти з авторами тощо.

Звісно, я охоче погодився. У жовтні 2022 року книжка вийшла, відтоді кілька разів була додрукована. Усі отримані кошти видавець переказує у фонд підтримки українських біженців у Польщі. Деякі з оповідань та нарис також було перекладено англійською, французькою, угорською мовами.

Тепер нарешті в розширеному й доповненому варіанті ця антологія виходить українською.

Змієві вали — одна з тих складових української історії, українського фольклору й українського краєвиду, яка з нами віддавна. Про вали чули, мабуть, усі, — але чи знають про них щось достеменно? Змієві вали колись були побудовані для захисту нашого краю від ворожих набігів, однак до їхнього будівництва були залучені — часом попри власну волю — ті, хто сам походив з інших країв. Коли вали вже втратили своє первинне значення, вони все одного лишалися тут, на нашій землі, і породжували чимало кількості переказів, казок, легенд. А згодом саме дослідження валів дало змогу краще дізнатися про історію України.

Коли відбирав тексти до антології, я керувався кількома критеріями. Ви не знайдете тут уривків із повістей чи романів, лише повністю завершені оповідання. (Виняток — «Закоханий чорт» Стороженка, де є розлога експозиція, яка жодним чином не працює на основний сюжет, — її ми проминули.) Також ці оповідання мають бути цікаві сучасному читачеві — і не лише вузькому колу літературознавців. Творів сучасних авторів тут значно більше, ніж тих, хто закладав підвалини нашої фантастичної традиції або писав у радянські часи. І звісно, маємо в антології чимало

соціальної і політичної фантастики — та й чи могло бути інакше в книжці, укладеній в Україні 2022 року?..

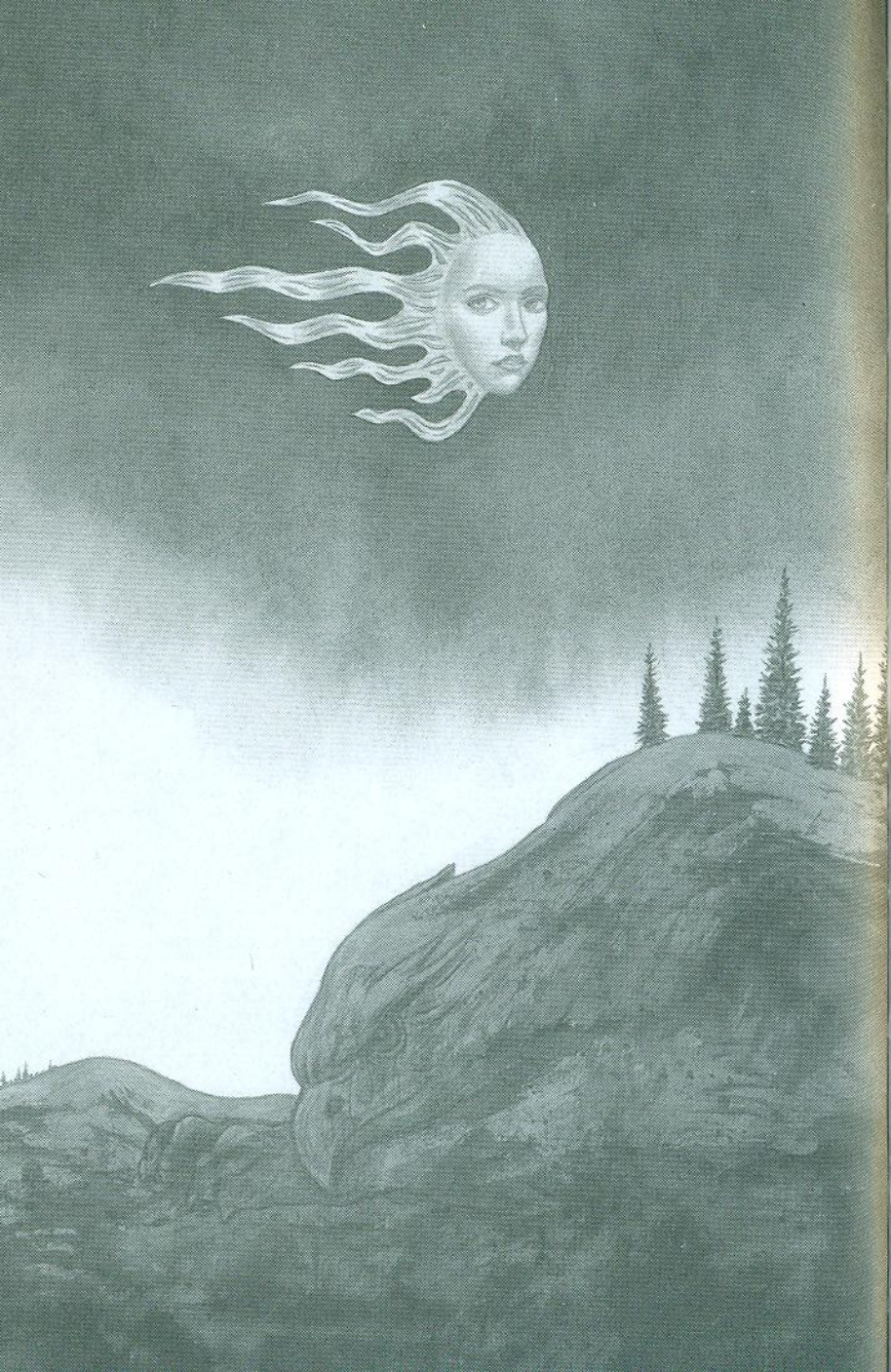
Навіть за таких обмежень антологія не може похвалитися енциклопедичною вичерпністю. Це саме зріз, а не інвентарний опис усього наявного. Або, якщо хочете, дороговказ для уважного читача (і для укладання наступних томів). Таким дороговказом, сподіваємося, стане й нарис про історію української фантастики. Я дякую Михайлові Назаренку за те, що він погодився написати його разом зі мною, — а також за його численні слухні поради й ретельну текстологічну роботу із творами класиків.

Водночас відбір текстів — моя відповідальність і наслідок моїх суб'єктивних рішень та суб'єктивних літературних уподобань. *Feci quod potui, faciant meliora potentes.*

Ця книжка не з'явилася б, якби не Збройні сили України та всі ті, хто своєю волонтерською працею допомагає звільняти нашу країну від російських військ. Тож нам здалося цілком логічним, що кошти від продажу антології підуть в один із волонтерських фондів, що вже багато років допомагають нашим воїнам. Ані автори, ані укладач ніяких гонорарів за цю книжку не отримали й не отримуватимуть, — це наша спільна позиція.

Окрема подяка видавництву «Віват», яке повірило в цей проєкт, підтримало ідею благодійної збірки та зробило її здійсненою з юридичної точки зору.

Володимир Аренсв

ЧАСТИНА 1. XIX СТОЛІТТЯ

Війна неминуха, поки ми боронимося від руйнника, котрий радий би винищити нас усіх; але я не люблю меча за його гостроту, ні стрілу за її швидкість, ані воїна за його славу. Я люблю тільки те, що вони боронять: місто людей із Нуменору; і я волів би, щоби його любили за його історію, стародавність, красу та нинішню мудрість...

Джон Р. Р. Толкін. Володар Перстенів*

Нуменор, як відомо, затонув — як щезла в полум'ї навали Київська Русь. Та спадок і спадкоємці лишилися. Нащадки Нуменору заснували Арнор і Гондор, нащадки Київської Русі нині живуть в Україні. І йдеться не лише про географію, а й про культурний спадок, до якого звертається й апелює сучасна Україна.

І з того самого спадку проростає й сучасна українська фантастика.

Історія її сповнена парадоксів, і ось перший із них: без фантастики українську літературу уявити неможливо, але донедавна наукова фантастика (НФ) й фентезі посідали в ній дуже скромну нішу. Натомість

* Переклад Олени Фешовець (зі змінами).

романтичні легенди, фантазмагорії, магічний реалізм знов і знов стають засобами самопізнання нашої культури, дослідження її минулого й проектування майбутнього.

Тут немає місця для теоретичних розмислів на тему, коли саме НФ й фентезі відокремилися від літератури з *елементами* фантастичного. Як самостійні жанри зі своїми поетикою, мовою, традиціями, вони, безперечно, походять від доби Просвітництва та від романтизму, але твори Котляревського й Гоголя (так само, як Колріджа й Гофмана) назвати фентезі не випадає: не стане ж давньогрецький поет Аполлоній прабатьком наукової фантастики лише тому, що описав бронзового велетня Талоса — першого європейського робота! Тим більш не назвемо фантастикою — навіть у найширшому сенсі слова — оповіді про дива з Києво-Печерського патерика, бо і для авторів, і для читачів вони були описом безперечної реальності, а не вигадкою.

Нагадаємо очевидне: українська література тривалий час існувала у просторах двох імперій, тож не дивно, що в добу романтизму (1830—1860-ті) чимало авторів, звертаючись до *свого*, розповідали про нього імперському читачеві імперською ж мовою — російською або, рідше, німецькою. Дехто ставав класиком російської літератури, як-от Микола Гоголь, котрого значно пізніше побачили невіддільною частиною саме української традиції. Інші із часом переходили на українську, як Грицько Основ'яненко, Пантелеймон Куліш чи Олекса Стороженко. Усі вони бачили свою землю дивовижною і чарівною, усі спиралися на фольклорні перекази (договір із нечистою

силою, приборкання чорта, зустріч із русалками...) і вигадували власні, усі примхливо поєднували кумедне й жахливе. Ось така ця країна — чи «була» (для тих, хто не вірив у її майбутнє), чи «є і буде».

Навіть у часи реалізму, коли письменників цікавило передовсім «справжнє» життя, виявлялося, що найглибші, найважливіші речі можна й треба висловити в притчевій формі. І ось класик реалістичного письма Панас Мирний створив «Казку про Правду та Кривду» (цей апокрифічний сюжет згодом, після подорожі Україною, використовує і Райнер Марія Рільке) і містерію «Спокуса», у якій поєднує «Утрачений рай» Мілтона з традиціями народного театру.

Що вже казати про неоромантиків і модерністів! У 1870-ті роки поети Осип Юрій Федькович і Корнело Устиянович спробували реконструювати давню українську міфологію, а позаяк від неї збереглося не так багато, то вигадували цілі пантеони, переплітаючи фантастичні події з історією княжих часів.

В один рік (1912) і в одному журналі з'явилися два дуже різні твори дуже різних класиків: повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» і драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня». Дивний збіг — а насправді не збіг, бо перетворення старих, давно заялжених епігонами традицій на модерну й актуальну літературу саме було на часі. Леся Українка послідовно приносила в літературу західноєвропейські жанри й сюжети — достатньо згадати «Камінного господаря», феміністичну версію легенди про дону Жуана, де жінки значно сильніші за славетного спокусника, а смертоносною статуєю стає, зрештою, його відображення в дзеркалі. І Леся Українка,